

بررسی چگونگی تدوین پرسشنامه‌های زبانشناختی

سعیده شجاع رضوی^۱

چکیده

آغازی ترین قدم در راه تحلیل‌های زبانی تدوین پرسشنامه‌ای متناسب با انتظارات تحلیلگراست. این که چگونه لهجه، گویش و زبان مورد بررسی، توسط چندین سؤال طرح شده رمزگشایی می‌شود و به سهولت توسط پژوهشگر به صورت اطلاعات اولیه مورد بررسی قرار می‌گیرد، از شگفتی‌های علم زبانشناسی است.

شناخت این پرسشنامه‌ها و دسته‌بندی آنان نیز به نوبه خود، کار آسانی نیست زیرا پژوهشگران بسیاری دست به تدوین پرسشنامه‌های زبانی زده‌اند و هرکدام بنا بر نیاز تحلیلی خود شیوه‌های متفاوتی را اتخاذ نموده‌اند که اغلب یا تحلیل‌هایی بدون معرفی نوع پرسشنامه است و یا توجیهی جهت تدوین پرسشنامه خود ارائه نداده‌اند اما با این حال می‌توان پرسشنامه‌ها را در دسته‌بندی‌هایی خلاصه نمود و به طور تقریبی گونه‌هایی برای آن در نظر گرفت. اما آنچه درباره تمامی این پرسشنامه‌ها به طور یکسان می‌توان مشاهده نمود کاستی‌هایی است که تحلیلگران هنگام تدوین پرسشنامه‌ها از آن بی‌اطلاع‌اند و پس از انجام گردآوری اطلاعات بر آن واقف می‌شوند. پرسش این است چگونه می‌توان این کاستی‌ها را به حداقل رساند؟ و چگونه تمام نیازهای پژوهشی و تحلیلی زبان از ابتدا شناسایی می‌گردد؟

۱- عضو هیئت علمی پژوهشکده زبان و گویش، سازمان میراث فرهنگی

آیا شیوه‌ای برای تدوین پرسشنامه‌ای کامل وجود دارد تا پژوهشگران توسط پرسشنامه بتوانند اطلاعات مورد نیاز خود را بیابند و با یقین بر صحت آن به تحلیل داده‌ها بپردازند! با دسته بندی پرسشنامه ها می‌توان به این پرسش‌ها دست یافت . در این پژوهش سعی بر آن است تا با نگرشی بر زبان‌شناسی - اجتماعی روند تکاملی این گونه طرح‌های پژوهشی بررسی شود .

۱- پیشینه:

از جنبه‌هایی می‌توان تمامی تحقیق‌های میدانی انجام شده در باب زبان‌شناسی را که در زمینه شناخت گویش، لهجه و زبان توسط پرسشنامه صورت گرفته است ، پیشینه این پژوهش خواند. این پرسشنامه‌ها بسته به نوع تحلیل و نتیجه‌گیری نهایی متفاوتند اما آنچه در این پژوهش مورد بررسی است ویژگی‌های بنیادین پرسشنامه‌های زبانی است که آنها را از سایر پرسشنامه‌ها متمایز می‌سازد و از آغاز تاکنون در بررسی‌های زبانی به کار رفته‌اند. شکل‌گیری این روند را در کتاب‌هایی از قبیل راهنمای مختصر مطالعه علمی زبان‌های خارجی نوشته بلو مفیلد (۱۹۴۲) و تفاوت عمده تجزیه و تحلیل زبانی اثر بلاک و تری گل (۱۹۴۲) و زبان‌شناسی عملی اثر ویلیام سامارین (۱۹۶۶) مشاهده نمود. علاوه بر آن پژوهش‌های میدانی موجود نیز که شیوه گردآوری اطلاعات در آنها نقل شده است می‌تواند به عنوان اطلاعات مورد استفاده در این پژوهش قرار گیرد. به عنوان مثال پژوهش‌های میدانی لون بر روی گویش‌های وائونانایی (loewrn ۱۹۶۴) و یا پژوهش‌هایی که در زمینه زبان سرخپوستان در کشور پرو صورت گرفته (fast 1952) و بررسی‌های سوادش که به چگونگی زبان اسکیموهای اونالیک می‌پردازد (suadesh 1951) رابینسون بر روی زبان‌های مکزیکی (robinson 1962) بررسی‌های لباو بر روی زبان ساکنان جزیره مارتاز وینیارد (labov 1973) پژوهش جان بارنز بر روی کشیش‌نشین کوچکی در نروژ (barnes ۱۹۵۴) و یا تحقیق مشهوری که توسط لباو (۱۹۷۲) جهت بررسی اختلافات تلفظی میان فروشندگان بزرگ در شهر نیویورک صورت گرفت همه و همه حاوی پرسشنامه‌ها

و اطلاعات زبانی گردآوری شده است. در کنار آنها تحقیقاتی نیز از قبیل تحقیق کارث (kurath 1972) درباره روش مناسب در پژوهش‌های لهجه‌ای و علمی و تحقیق دیگر وی درباره اطلس زبانشناسی (1939-43) که نمونه مشروحی از نتایج بررسی‌های میدانی است و درباره لهجه آمریکایی کتاب گونه‌های زبان (Williams and Bruke 1971) و برای گونه‌های انگلیسی بریتانیایی کتاب گویش انگلیسی والکلین (Wakelin 1972) و یا گویش و لهجه انگلیسی هوگس و تیودیگیت (Hughes and Tyudgitl 1979) موجود است. درباره شناخت زبان اسپانیایی لوپزمرال (Lopesmorals)، تحقیق میلروی بر روی جامعه چینی زبان نیوکاسل (Milroy, Limei) پژوهش‌هایی است که در این زمینه صورت گرفته است.

۲- انواع پرسشنامه

برای دستیابی به تقسیم‌بندی جدیدی از پرسشنامه‌های زبانی پس از بررسی منابع، پیش روی داشتن این نظرات نیز خالی از فایده نخواهد بود. کالوه معتقد است (از زمان پیدایش زبانشناسی جدید در برابر نظرگاه ساختاری که در اصل به صورت زبان تاکید می‌کند نگرش دیگری پدیدار می‌شود که بر نقش‌های اجتماعی زبان پافشاری می‌ورزد.) (کالوه، ۱۹۹۶: ۱۷) می‌تواند نیز این نظر را این گونه تایید می‌کند که دقت کنید از توضیح سخن می‌گوییم و نه فقط توصیف چرا که زبان‌ها و موقعیت‌های زبانی چیزی نسبتاً ساده است اما در هر حال در سطح واقعیات باقی می‌ماند و از نظر علمی ضعیف است. برای درک چند و چون این موقعیت‌ها و چند و چون تغییر زبان، برخوردها و راهکارها باید به سراغ ریشه اجتماعی پدیده‌ها رفت و همین امر است که تقابل میان زبانشناسی و زبانشناسی اجتماعی را منسوخ می‌سازد. (همان: ۱۶۹) می‌توان بر مبنای این تعاریف و پژوهش‌های به عمل آمده پرسشنامه‌های زبانی را به دو دسته ساختاری و ساختاری اجتماعی تقسیم نمود که هر کدام دارای ویژگی‌هایی بدین قرار است.

۳- پرسشنامه‌های ساختاری :

در این نوع پرسشنامه‌ها سئوالاتی با اهداف دستیابی به ساختار زبانی بدون در نظر گرفتن شرایط زیست محیطی و اجتماعی گویشور پرسیده می‌شود. سئوالاتی که بیشتر جوابگوی ساختار صرفی، نحوی، واجی، آوایی و حتی معنایی زبان مورد بررسی است و عموماً به شیوه ای یکسان در تمام مناطق مورد بررسی حتی در سطح کلان کشوری طرح‌ریزی شده و در اصل راهکاری عملی و سهل الوصول جهت دستیابی به ساختار بنیادین زبان است. این نوع پرسشنامه‌ها دارای انواع متفاوتی است که عبارتند از:

۳-۱- غیر ترجمه ای :

در این روش، پرسشنامه دارای واژگانی است که به شیوه‌ای خاص پرسیده می‌شود. گردآورنده عکس یا خود شی را به گویشور نشان می‌دهد و گویشور نام آن را بر زبان می‌آورد. هدف این پژوهش شناخت واژگان به طریقی است که گفتار گردآورنده تأثیری بر گفتار گویشور نداشته باشد و یا در پژوهش‌هایی صورت می‌گیرد که گردآورنده با زبان گویشور ناآشناست. این نوع پرسشنامه‌ها را می‌توان در پژوهش میدانی (white, 1963) مشاهده نمود.

یکی از انتقاداتی که می‌توان بر این روش داشت این است که در این روش ساخت جملات و حتی عبارات را نمی‌توان مشاهده کرد و علاوه بر آن اسم معنا، حروف ربط و اضافه، ضمائر، اعداد و ... که در بیشتر پرسشنامه‌ها به عنوان واژگان پایه موجود است در این پرسشنامه وجود ندارد.

۳-۲ - تکمیل جمله:

این روش برگرفته از پژوهش‌های روانشناختی و گاه مردم‌شناختی است. در این روش پژوهشگر واژه ای را عنوان می‌سازد و گویشور باید درباره آن توضیحات و یا عباراتی همانند بگوید. (سامارین، ۱۹۶۶: ۱۰۷-۱۰۸) در این روش سرعت گفتار گویشور عموماً تجزیه و تحلیل گفتار را دچار اشکال خواهد ساخت اما به دلیل این که گفتار از موضوعیت خاصی برخوردار است،

پژوهشگر با مطالب گفته شده آشنایی بیشتری دارد. نمونه این روش در پژوهش Rchalk (۱۹۵۷) مشاهده نمود.

۳-۱- استراق سمع:

این روش به دلیل نداشتن پرسشنامه و اهمیت به بافت موقعیتی و اجتماعی گویشور در این دسته قرار نمی‌گیرد اما به دلیل این که نتایج این نوع گردآوری به شیوه‌ای ساختاری مورد بررسی قرار می‌گیرد، در این نوع گردآوری‌های آورده شده است. در این روش گویشور در بافت زبانی و اجتماعی خود به سخن گفتن می‌پردازد و بدون اطلاع او، گردآورنده صدا را ضبط می‌کند. این شیوه به دلیل عدم تاثیر گفتار گردآورنده بر گویشور بسیار مناسب است و علاوه بر آن گفتار گویشور از تصحیح افراطی و یا حتی لرزش صدا و صحبت‌های تصنعی به دور خواهد ماند. اما پراکندگی مطالب و سرعت بیش از حد این نوع گفتگوها می‌تواند از معایب این شیوه به شمار آید. این تحقیق زبانی را می‌توان پژوهش گورگمن و گوو (borg man and gue، ۱۹۶۳) عنوان کرد.

۳-۴- گوش کردن انتخابی:

این روش نیز دارای پرسشنامه نیست اما پژوهشگر از پیش با اهدافی خاص به گردآوری گفتار گویشوران می‌پردازد. به عنوان مثال با گوش کردن به سخنرانی‌های طولانی درباره سیاست یا گردآوری قصه‌های عامیانه و یا جلسات دادگاه و ... این روش نیز معایب و محسنات شیوه استراق سمع را دارد اما به نسبت آن، از پراکندگی کمتری برخوردار است. نیلدن (nildn:1952) به این روش در پژوهش خود پرداخته است.

۳-۵- از واژه تا متن:

در این روش گردآورنده ابتدا نام اشیاء و مفاهیم را در حوزه زبان گویشور استخراج می‌کند و سپس از او می‌خواهد تا درباره آن واژه‌ها صحبت کند. این روش تا حد زیادی مصنوعی است و علاوه بر آن پاسخ‌های پراکنده به واژه‌هایی یکسان می‌تواند بررسی‌های آماری را با مشکل

مواجه کند. از این شیوه نیز می توان پژوهش و گلین و روبینت (voegelin and robinett 1954) را نام برد.

۳-۶- غیر مستقیم:

در این روش پژوهشگر به صورت غیرمستقیم درباره موضوع مورد توجه خود، گویشور را به صحبت و می دارد. به عنوان مثال ممکن است به گویشور بگوید: دلم درد می کند و بعد منتظر باشد تا گویشور چیزی بگوید. در این حالت پاسخ را با توجه به موضوع می توان حدس زد. این روش دارای محدودیت‌هایی است و علاوه بر آن تقطیع واژگانی با اطمینان کمتری صورت می گیرد زیرا گفتار گویشور کاملاً قابل پیش‌بینی نیست (سامارین، ص ۱۰۷) از این شیوه می توان پژوهش گاروین (1953 و garvin) را نام برد.

۳-۷- واژگانی:

در این روش پژوهشگر فهرستی از واژگان پایه را تهیه می‌نماید. واژگان پایه را می‌توان واژگانی نامید که تقریباً در تمام زبان‌ها وجود دارند و کمتر دچار تغییر می‌شوند. و یا براساس تعریف سوادش می توان گفت که:

الف: واژگان هسته ای و پایه ای کمتر از واژگان معمول دچار تغییر می شوند.

ب: میزان بقای این واژه ها در طول زمان نسبتاً ثابت است.

ج: میزان کنار رفتن این واژگان برای تمام زبان‌ها دائمی است (swadesh , 1950) سوادش واژگانی را به عنوان واژه های پایه ارائه داده است که در بعضی موارد دچار جرح و تعدیل‌هایی نیز شده است. تا به حال فهرست لغات پایه به دو صورت آمده است. فهرست دویست واژه ای (Gudschinsky , 1950) و فهرست صد واژه ای (swadesh, 1955).

در این شیوه عبارات و جملات کاربردی زبان مورد نظر گردآوری نشده و عمدتاً جهت بررسی‌های کلان زبانی از این شیوه استفاده می شود و می توان گفت این شیوه بیشتر جهت شناسایی زبان‌های متفاوت است زیرا تفاوت در واژگان پایه بیشتر نمایانگر تفاوت‌های زبانی

است تا گویش و لهجه یک زبان زیرا گویش‌ها و لهجه‌های یک زبان اغلب در این واژه‌ها مشترک هستند.

۳-۸- واژه ، عبارت، جمله

این نوع پرسشنامه، شکل تکمیل شده پرسش‌نامه واژگان پایه است که علاوه بر گردآوری واژگان پایه به جمع آوری عبارات وصفی ، اضافی و جملاتی می‌پردازد که حاوی اطلاعات نحوی و ساختاری است. می‌توان گفت این نوع پرسشنامه دارای تمامی اطلاعاتی صرفی ، نحوی ، واژگانی ، آوایی، واجی و معنایی است و در نوع خود کاملترین نوع پرسشنامه‌های ساختاری است که البته معایب پرسشنامه‌های ساختاری را نیز داراست . از معایب این پرسشنامه‌ها چنانکه پیشتر نیز اشاره شد می‌توان گفت :

۱ - در نظر نگرفتن شرایط زیست محیطی منطقه مورد بررسی . زیرا چنانکه می‌دانیم مناطق مختلف یک کشور دارای شرایط متفاوتی است که باعث تغییراتی در نوع معیشت و به دنبال آن تفاوت‌های کلامی است که استفاده از این پرسشنامه‌ها در سطح کلان کشوری سبب نادیده گرفتن این نوع تفاوت‌های اساسی می‌گردد.

۲ - پرسش از واژگان پایه یا جملاتی که حاوی واژگانی از همین نوع باشد بیشتر نمایانگر تفاوت‌های زبانی است تا تفاوت در گویش و لهجه

۴ - پرسشنامه‌های زبانشناختی - اجتماعی

در این نوع پرسشنامه‌ها سئوالاتی با اهداف بررسی‌های زبانی با توجه به ساختار اجتماعی ، زیستی و معیشتی مناطق مورد بررسی پرسیده می‌شود. این پرسشنامه‌ها نیز دارای انواعی است که به دلیل شباهت‌های کلی در ساختار اصلی آنها خصوصیات بارز این نوع پرسشنامه‌ها همراه با نکات مورد تاکید آنان عنوان می‌گردد.

این نوع پرسشنامه را با اطمینان بیشتری می‌توان از کاستی‌های انواع پیشین به دور دانست زیرا عموماً به بررسی مناطق مورد توجه براساس نوع معیشت، شرایط آب و هوایی،

مشاغل اصلی مردم، ارتباطات اجتماعی و ... می پردازد. به عنوان مثال جامعه ای روستایی را در نظر بگیرید که کار اصلی مردم آن روستا دامداری است و در منطقه ای کوهستانی زندگی می کنند. مسلماً این افراد دارای واژگان بسیاری در زمینه حیوانات اهلی ، خوراک دام، مراتع گوناگون ، لبنیات، پوشاک غذاهای محلی و ... می باشند که شرایط اجتماعی و زیستی آنان در پدید آمدن آن بی تاثیر نبوده است. اگر از این جامعه صرفاً واژگان پایه پرسیده شود مسلماً گنجینه ای از لغات بکر این گویش نادیده گرفته خواهد شد. بر همین اساس می توانیم این شیوه را یکی از کاملترین روش های بررسی زبانی بدانیم که براساس شرایط زیستی و محیطی جامعه زبانی صورت می گیرد اگر چه پراکندگی لغات از یکدستی پژوهش در سطح کلان کشوری خواهد کاست اما جهت رفع این مشکل می توان هر منطقه را به طور خاص مورد بررسی های آوایی ، واجی ، نحوی ، معنایی، صرفی قرارداد و سپس نتایج حاصل را با سایر مناطق مقایسه نمود . با این روش می توان در سطح کلان کشوری نیز به بررسی های زبانی پرداخت.

آنچه در این نوع پرسشنامه ها برخلاف پرسشنامه های ساختاری مورد بررسی قرار می گیرد عبارتند از:

- ۱ - بررسی تغییرات زبانی بسته به جنس، سن، طبقات اجتماعی . در این روش به راحتی می توان اصطلاحات عامیانه، گفتار جوانان ، گفتار زنان و مردان و اقشار مختلف جامعه را به شیوه ای مستند گردآوری کرد.
- ۲ - واژه های قرضی و واژه های بومی با توجه به شرایط زیست محیطی بیش از پیش شناخته می شود.
- ۳ - تغییرات اجتماعی در جامعه مورد بررسی ، ارائه شده و دلایل تغییرات زبانی حاصل از آن عنوان می گردد.
- ۴ - گویش ، لهجه و زبان زیرین و زیرین ، دو زبانی و چند زبانی ، زبان های میانجی در این شیوه به خوبی شناخته شده و تغییرات زبانی حاصل از آن مورد توجه قرار می گیرد.

۵ - تفاوت ها و تقابل ها ، کاربردهای مختلف واژگان ، با هم آیی ها، صورت های خطاب ، واژگان روابط خویشاوندی ، واژگان هم معنا و .. نیز از موارد دیگری است که می توان در کنار این نوع گردآوری های زبانشناختی - اجتماعی بدان دست یافت.

از پژوهش هایی که به این شیوه صورت گرفته می توان تحقیق پیتر ترادگیل را نام برد که پژوهش مفصلی در شهر ناریج انگلستان است. (trudgill , 1974) در این پژوهش به تلفظ معتبر و نامعتبر همراه با ترکیب داده ها و در نظر گرفتن متغیر جنسیت پرداخته است.

منابع

- ژان کالوه ، لویی ، درآمدی بر زبانشناسی اجتماعی ، ترجمه محمد جعفر پوینده ، نقش جهان ، تهران ، ۱۳۷۹ .
- سامارین، ویلیام، زبانشناسی عملی راهنمای بررسی گویش‌ها ترجمه لطیف عطاری ، مرکز نشر دانشگاهی ، تهران
- Loewn , Jacob a. , 1964 , culture , meaning and translation . the bible translator 15: 189-1940
- Fast, p.w. , 1952 , problems of basic vocabulary in a culturally restricted area. The translator 3:79-80
- pike and Willard kindbeg , 1956 . a problem in multiple stresses. Word 12: 415-428
- Swadesh , morris 1951 b , kleinschmidt centennial III: unaaliq and proto - Eskimo . Ijal 17:66-70
- Robinson . dow f , 1963, field notes on coatlan zapotec. Hart ford, conn: hartfod seminary foundation (hertford studies in linguistics , no.7) . v , 53 pp.
- lopezmorales , sociolinguistica , Madrid , gredos , p.236-240)
- labovwillam , les motive tionsociales dun changement phonetique, in socio lingistique , paris , ed . de minuit , 1976 , p.73.

-
-
- Barnes john , class and committees in a norwegian island parish , in human relations, n 7 , 1954
 - Miroy, liwei Lesley . A social network perspective on code switching and language choice:the example of the tyneside chinese community , in plurilinguismes , n3,paris , p.88-108
 - Kurath , H .(1972) studies in area linguistics Indiana university press.
 - Kurath , H. , Hanley , m, bloch , B.and low man , G.S. (1939-43) linguistic atlas of new England (3 volumes) brown university press.
 - Williamsom , J . v. and burke , v. m. (eds) (1971) a various language: perspectives on American dialects holt , Rinehart and Winston
 - Hughes .A. and trudgill. P (1979) English accents and dialect Edward Arnold
 - Hall . R.A.(1959)pidgin languages. Scientific American 200: 124-34
 - Voegelin and robinett , 1954 a modern method for field work treatment of previously collected texts .Journal of American folklore 67: 15-20
 - Garvin, paul l., 1953 , short kutenai texts. IJAL19:305-3110
 - nida , 1952 -1953 , selective listening . Language learning 4:92-101
 - Borgman , do nald , and sandral. Gue, 1963, sentence and caluse types in central waica (shiriana)Ijal 29:222-229
 - Trudgill , p. (1983) , sociolinguistics: AN introduction to language and society , England : penguin books.
 - Peter trudgill , sociolinguistics, harmondsworth , Middlesex , penguin books, 1974.